

ZIMÁNDI P. ISTVÁN: PÉTERFY JENŐ ÉLETE ÉS KORA

Bp. 1973. Akadémiai K. 638 1. Irodalomtörténeti Könyvtár 28.

„Átéltém Bessenyeit” — mondotta Vajthó László, mindnyájunk nagy tanítója, amikor szép kis Bessenyei-könyvről beszélgettünk egyszer. És nem szólhatunk úgy Zimándi István szép és nagyon átélt Péterfy monográfiájáról, hogy ki ne kíváncsoznék belőlünk: mi is átéltük Péterfyt. Átéltük abban az értelemben is, hogy könyvvé akartuk formálni élményeinket. Lenyűgözött nagysága — és végül is feloldhatatlanná vált számunkra életének-életművének rejtélye.

Ez a rejtély izgat, amikor a majdnem hat-száz oldalas életrajzot olvassuk. Az életmű problémája.

Igen alapos utánajárás adhatja csak meg erre a feleletet. Talán a kritikusnál még bonyolultabb ez a feladat. Nagyjában meddő dolog ugyanis egy nagy író mintáit kutatni, viszont elengedhetetlen, hogy le ne hatoljunk egy kritikus eszméinek a forrásáig. A Péterfy-éhez hasonló nagy folyam mentén el kell gyalogolni a csermely patakig, amelyek a forrásból kiömlik, és megvizsgálni, hogy dagadt a szelíd kis víz nagy áradattá. Zimándi István harminc év odaadó kutatásával kialakított könyve ezt a fáradságos „terepfelvételt” végzi el, sőt ez az első rész még csak pontosan az életrajz és a lelki fejlődés adatait dolgozza fel. Az eredetiben jóval nagyobb terjedelmű kéziratból kimaradtak a művekre vonatkozó részek, amelyek pedig rendkívül hasznos szolgálatot tennének a további szintéziseknek. (Csak egy példát említve ezeknek a módszerére a nagy Jókai-tanulmány köré odarakja és a legújabb Jókai kutatás tükrében bemutatja mindazokat a tanulmányokat és fontosabb recenziókat, amelyek megelőzték Péterfy Jókai-tanulmányát). Nem tudjuk mi lesz a kimaradt részek sorsa, mert nyilvánvalóan terjedelmi okokból maradtak el első-sorban. De nagyon fontosnak érezzük, hogy folytatólag napvilágot lássanak. Kár volna sokáig kéziratban hevertetni ezeket, a további kutatás látná kárát. Zimándi István nemcsak a nagy tanulmányok anyagát járja körül ilyen szorgalommal, hanem valamennyi területét megvizsgálja Péterfy munkásságának, így például zenekritikáit is, negyven eddig feledésbe merült zenei írását fedezve fel és kommentálva.

Az író első-sorban az életműve jellemzi, a külső adalékok, életének részletei csak annyiban, amennyire a művet megmagyarázzák, amennyiben kulcsokat kaphatunk élete mozzanataiból a mű megfejtéséhez. Szívesebben vettük volna, ha az elhagyott részek is egyszerre jelenhettek volna meg ezzel a kimerítő részletességgel és színesen, érdekesen megírt életrajzzal, és legszívesebben, ha érté-

kelő összefüggések is teljessé, kerek egészzé teszik. Taine híres mondását szem előtt tartva azonban: ne azt keressük egy írói műben, ami nincs benne, hanem első-sorban azt, ami benne van és hasznos. Az életmű rejtélyének a megoldása nincs benne, de kulcsokat kapunk a megoldáshoz. A *Péterfy Jenő élete és kora* gondos filológiai munka, ha a filológiai kutatásnak kissé abban az értelmében is, hogy különösen az adatok plasztikus közlésére és pontos szemléletességére törekszik, — és kitűnően megírt könyv. A szerző mintaszerűen gondos stílusza, nemcsak gondos filológus, érdekesen, olvasmányosan, szemléletesen találja anyagát.

„*Péterfy Jenőről van néhány szép tanulmányunk. Sőt mondhatnánk így is: Péterfy Jenőről csupa szép tanulmányunk van. A tragédia sugall és kötelez, s róla nemcsak a magas esszé előkelő mestere, hanem az írásművészetben járattan tanártárs éppen úgy kis remek nyújtott át az olvasónak, mint a tudományt és líteratúrát bevalloftan is csak műkedvelő módra ápoló jó barát*” — mondja Németh G. Béla a *Magyar Klasszikusok* Péterfy-kötete elé írt ugyancsak szép tanulmányában.

Nagy teret szentel könyvünk, szándékosan részletezve a jelenségeket a korrajznak, a Péterfy életét felölölő nem egészen öt évtizednek, 1850—1899 között. A történelmi szemlélet objektivitása a legnehezebb feladat. A szemlélő szándéka befolyásolja az eredményt, a dialektikus gondolkodás hiánya még inkább. Ha valaki 1867 után, a kiegyezés korszakában a gazdasági jólét emelkedését, a hosszan tartó békés időszakot, a műveltség terjedését állapítaná meg, ez is tartalmazna bizonyos igazságot. Zimándi István szinte minden komენტálás nélkül közli azokat az adatokat erről a „békésen” fejlődő „jóléti” korszakról, amelyek még azokat is megdöbben-tik, akik ezt a szomorú történelmi szakaszt mindig a legnagyobb gyanúval és ellen-érzéssel szemlélték. Tömör, szemléletes, jól kiválasztott adatok, nagyon jellemzők. Az állami függetlenség szomorú illúzió. A nagybirtokok polipszerűen terpeszkednek az országon, kiszívják az életerejét. (Ez a nagybirtokrendszer még egy sajátossággal rendelkezik. Európa és a világtörténelem feudális államaitól eltérően hihetetlen ez, de egyedül nálunk uralkik a nagybirtokokat céges hazaárulók utódai. A szabadsághárcok után csak azok tarthatták meg a birtokaikat, akik vagy a szabadságharcok ellen-zői voltak, vagy közönséges áruást követtek el, mint a Pálfiyak és a Károlyiak.) Megtudjuk Zimándi István könyvéből, hogy az első munkakorlátozást 1872-ben iktatták tör-

vénybe: kerek tizenhat órában szabva meg a napi munkaidőt. Csak jóval ezután következett a vasárnapi munkaszünet törvénye, és 1892-ben csökkentették a munkaidőt napi 14 órára. Társadalombiztosítás nincs, család- és gyermekvédelemnek se híre, se hamva. Budapesten a születések száma negyven százalékban „törvényen kívüli”, ami a családalapítás nehézségeire utal.

Gondot fordít a könyv Péterfy tanulóéveinek és tanári évtizedeinek a rajza közben a közoktatási viszonyok ábrázolására. Péterfy középiskolai tanulmányait, az utolsó évet kivéve, a Bach-korszakban és az azt követő provizórium alatt végezte, tehát a nyílt elnyomás éveiben. Milyen tankönyvekből tanult a Bach-korszak idején a magyar értekező próza egyik megújítója, mert Péterfy többek közt az is volt? Tankönyvei általában a valóságosságot és az erkölcsnemesítést szolgálták, még a „földirati” könyvek is. Ott pedig, ahol esetleg eltérést észleltek az erkölcsnemesítő fogalmazástól, kijavították a szöveget. Még a különben legjobb tankönyveket író egri Szvorényi József, a magyar stilisztikai irodalom egyik úttörője sem kivétel, ő is „megnemesíti” a verseket. A *közéleti télből* irgalmatlanul törli Lolli barna szemöldökét, mint bizonyára erkölcstelen célzást. Arany *Családi körében* pedig a „Jaj! valami ördög... vagy ha nem, hát... kis nyúl!” stilszerűen így szelidül meg Szvorényi tollán: „Jaj! talán a mumus” stb., mert hiszen „szentély a gyermeki kebel”, és fontos a tartalomnak „szűztiszta és nemes választéka”. (49. l.) Ez a IV. osztályos könyvében található Péterfynek. (Olvasmányok a gymnásiumi és ipartanodai alsóbb osztályok számára... IV. kötet, Pest 1855.) Érdemes idéznünk egy másik Szvorényi-könyvből *A tavaszi zöldben* című olvasmányt: „Kellemes tavaszi nap vala. A virágzó hársak árnyékában ült egy kilenc éves fiú. Könnyű öltözék fődözte testét. Kalapját a gyepre helyezé le, mivel a verőfény elég melegen sütött már. Langyos szellő játszadozék szöke hajfűrtjeivel s frissítgé arcát, melyből egészség látszott ki, néhány szál ibolyát tartá balkezében, melyeket a bokor tövénél szakasztott. Jobbjában szép táblájú könyv volt, és olvasa: mert tanulmányain kívül is örömmel forgatá a hasznos könyveket. Az éneklő madarak ezalatt gyönyörű dalokkal tölték be a kizöldült ligetet”. . . stb. Ez a jobbakk közül való, amint mondtuk, neves stilisztika írta. Milyenek a többiek? Hemzsegnek bennük a szívderítő ostobaságok, stílusukban a rosszul gyártott nyelvújítási szavak, az idegenes mondatfűzések, a közön-séges nyelvi hibák.

Mi, tanárok, különösen nagy érdeklődéssel olvassuk a Péterfy tanári éveiről szóló érdekes adatokat felsorakoztatott, mozgalmal körképét. A nagy iskolareform korszakába esik

Péterfy tanári pályájának a dereka, a Trefort-féle középiskolai reform idejére a nyolcvanas években, amikor egy nagyon fontos iskolatípus alakul ki: a természettudományos képzést szolgáló, érettségig nyújtó reálisiskola. (Riedl Frigyes egy ragyogóan érvelő és kiválóan megírt röpiratban száll síkra a külön reálisiskolák mellett.) A magyarórák számát viszont megtartják abban a keretben, amelyet a Bach-korszak Entwurfja irt elő 1858-ban: mind a két középiskolai típusban heti három magyaróra marad a tantervben

Első három évét, 1872–75-ig a mai Eötvös gimnázium elődjében, a IV. kerületi „reál-tanodában” tanította, 1876-tól haláláig, 1899-ig a VIII. ker. Zerge utcai reálban (ma Vörösmarty gimnázium) működött. A könynyed, szeretetreméltó, kicsit bohémas, nem nagyon módszereskedő tanárok közé tartozott. Tanítványai azonban nagyon szerették az óráit, és néha meg is tapsolták ragyogó magyarázatait. Tanítványai voltak *Elek Artur* és *Gábor Andor*. Mind a ketten többször írnak szeretett és tanítványai előtt éppen úgy, mint a kortársai és az utókor előtt titokzatosan tűnő alakjáról. (E. A.: *Péterfy Jenő a katedrán (Egy volt tanítvány emlékei)*. Figyelő, 1905. (Thomas álnéven); *Emlékezés Péterfy Jenőre*. Nyugat, 1939. nov.; G. A.: *Iskolám a Zerge*. Válogatott cikkek. Bp. 1953.) Gábor Andor regényt is szentel kedves tanári alakjának, a *Hét pillangót*, igaz, hogy kicsit elvonatoztatja a történeti valóságtól, romantikus szerelmi történetet való alakja köré. Az öngyilkosságát is egy nagy szerelmi csalódásnak tulajdonítja.

Tanártársai is nagyon szerették, ő volt az egyik mókamester a tanári szobában. Az átszervezésekkel járó mindenkori zűrzavar és különösen a tömeges jelentések eszendei voltak a nyolcvanas évek. Az *olló* időszak az. Ez az *Egyéltérésben* megjelent elbeszélése (1880. május 13.) arról szól, hogy egy felterjesztés-kötegebe az egyik jó humorú tanártárs belerejtette a tanári szoba nagy ollóját. Az ollót aztán mindenütt keresték, míg végre jóváhagyva visszazármazott a jelentéskötege, és közepében békésen és érintetlenül pihent a nagy olló. Utolsó napján is az iskolában, mielőtt végzetes utazására indult, angolkockás bő utiköpenyében jelent meg. A tanári szobában középre ültették, és kellően megcsodálták. Aztán megkérték, hogy fordítva is vegye fel, mert bizonyára úgy is nagyon szép. Ő békésen belement a tréfálkozásokba, és maga mulatott a legjobban kockás glóbetrotter köpenyegén.

Dehát miért lötte magát főbe kriminális helyzetben, a WC-kagylón ülve, az annyira szeretett olasz tájakra hazafelé utazva, a horvátországi Dugarese és Károlyváros között robogó gyorsvonaton? Mivel magyarázható ez a tragikus befejezés? — A kor az ön-

gyilkosságok sorozata. Az Osztrák-Magyar Monarchiában az öngyilkosság szinte hallgatólagosan elfogadott megoldás. Pontot tesz a becsületügyekre vagy vélt becsületügyekre, szerelmi bánatokra, érzelmi meghasonlásokra, de nem ez a leggyakoribb ok: a „békésen fejlődő” korszak nyomorúsága, a kilátástalanság, ami a nagy tömegű kivándorlásnak is a megindítója. Zimándi István részletes adatfelvételt közöl erről a szomorú folyamatról is. Idegrendszerbeli megingásairól, hangulatainak feltűnő hullámzásáról és érthetetlen végletességeiről idéz baráti beszámolókat, és ezek az idézetek valóban egyre komorabbnak mutatják utolsó éveit. A híres és sokat idézett levélrészlet kedves barátjához, az Olaszországban tartózkodó nagy orientalistához, Goldziher Ignáchoz, csak egyik pregnáns kifejezése ennek. („A Pincion emlékezzél meg rólam elkárhozottról, ki szívesebben lennék ott egy pinián fenyőtoboz, mint Budapesten reális iskolai professor.” 447. l.) Panaszkodik, hogy nem sikerül a tudományos pályán előre jutnia. Különösen, ha kettesben marad valamelyik lelkéhez közel álló barátjával, Angyal Dáviddal, Haraszti Gyulával, önti ki lelke keserűségét váratlanul, miután pillanatokkal előbb még vidám, játékos kedvű volt.

Meglehetősen nehéz is eligazodni ezeknek a nyilatkozatoknak az értéken, hiszen ezek később, post mortem történtek. Barátai kutatták az érthetetlen tragédia okát, és emlékezetükből, néha egy kicsit belemagyarázva is, néha feltételezve következtettek bizonyos jelekre. Kiástak egy-egy jelenetet, amelyek

talán magyarázatnak tűnhetett. Az kétségtelen, hogy utolsó éveiben nyugtalan volt, ideges, nem találta helyét. Komolyan beteg volt? Zimándi István közöl egy orvosi véleményt is azokról a tünetekről, a szaggató fejfőrcsökről, a feltűnő szórakozottságról, a hangulatátcsapásokról, látási zavaraira vonatkozó panaszairól, melankóliájáról, érthetetlen elkomorulásairól, diszharmóniájáról, érzelmi labilitásáról. Mindaz, amit az orvosi vélemény kitűnően és tömören összefoglal, már magyarázat lehet egy általános kifáradásra, elkedvetlenedésre, a céltalanság érzésének eluralkodására, különösen, hogy nőtlen volt, és nagyon szeretett édesanyja halála után teljesen magános. De talán még súlyosabb betegség is támadta meg, amelyet természetesen az orvosi vélemény kellő adat hiányában nem regisztrál. A súlyos fejfőrcsők, a látási zavarok, a szórakozottság, a nagyfokú szellemi fáradtság lehetnek valami komolyabb baj tünetei is. Készült valóban az öngyilkosságra vagy a vonaton tört rá ismét a rettenetes fájdalom, és szinte önkívületben követte el tettét? (Erre vall az a helyzet, ahogy rátaláltak?...) Nehéz ezt ma már eldönteni, hiszen még a kortársak is csak találgattak. Mindenesetre Zimándi István minden adatot felkutatott erre vonatkozóan is, mint Péterfy egész életére és a korral való kapcsolatára. Könyve nélkül elképzelhetetlen a további Péterfy-kutatás. Hozzászámítjuk azonban a kimaradt és a műre vonatkozó fejezeteket is.

Harsányi Zoltán

ADY ENDRE ÖSSZES PRÓZAI MŰVEI

Újságcikkek, tanulmányok. 9. kötet. Sajtó alá rendezte Vezér Erzsébet. Bp. 1973. Akadémiai K. 647 l. — 10. kötet. Sajtó alá rendezte Láng József és Vezér Erzsébet. Bp. 1973. Akadémiai K. 599 l. /Ady Endre Összes Művei. Főszerkesztő †Földessy Gyula és Király István./

1. Befejezéséhez közeledik Ady publicisztikájának kritikai kiadása. Majdnem húsz éve, hogy elkezdődött (1. és 2. kötet: 1955), de a névtelen írásokkal kapcsolatos, jogos aggályok majd egy évtizedig késleltették a folytatását. Azután — jó kezekbe kerülve a sajtó alá rendezés tisztje — hirtelen megíromodott a sorozat: 1964-ben a 3. és 4. kötet, 1965-ben az 5., 1966-ban a 6., s 1968-ban ismét kettő, a 7. és 8. kötet látott napvilágot. Öt év után most újból két kötet jelent meg.

A 9. kötet 1907. október 1-től 1909. november 10-ig, a 10. kötet 1910. január 16-tól 1912. december 25-ig tartalmazza Ady cikkei, tanulmányait. A kötetek nagy időhatárai már jelzik az újságírói oeuvre mennyiségi megcsuppanását. A hátralevő hét

esztendő termése pedig már elfér egyetlen kötetben: a készülő 11. kötetrel lezárul az Ady-publicisztika szövegkritikai kiadása. Időközben, 1969-ben, megindult a versek; Bustya Endre gyűjtőmunkája egyelőre ugyan nélkülözhetővé teszi a novellák kritikai kiadását, de azért néhány év múlva bizonyára erre is sor kerül.

A publicisztikai írások gyérülése nem Adyn múlt, hanem lehetőségeinek megszűkülésén. A szóban forgó két kötet időhatárai között, 1908 nyarán Ady megvált addigi lapjától, a *Budapesti Naplótól*, s bár a *Nyugat*, majd a *Világ* nyújtott neki némi közlési teret, a folyóirattal és a lappal kapcsolata sohasem volt zavartalan. A *Világ* nem fogadta őt el belső munkatársként, holott Adyt egészen-